

ЛІТАРАТУРА

1. Анталогія беларускай народнай песні / уклад. і камент. Г. І. Цітовіча. – Мінск: Беларусь, 1968. – 560 с.
2. *Варфаламеева, Т.* Песні Беларускага Панямоння / Т. Варфаламеева / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – 287 с.
3. *Романов, Е. Р.* Матэрыялы по этнаграфіі Гродзенскай губерніи / Е. Р. Романов. Вильна: издание Управления Виленского учебного округа, 1912. – 396 с.
4. Сямейна-бытавыя песні: Беларус. нар. творчасць/ АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. тома А. С. Фядосік; склад. І. К. Цішчанка; склад. муз. часткі Г. В. Гаўлай. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 752 с.
5. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. Т. 3. Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 1 / В. І. Басько [і інш.]; аўт. ідэі Т. Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск: Выш.шк., 2006. – 608 с.
6. *Ширма, Г.* Двести белорусских народных песен / Г. Ширма. – М.: Сов. комп., 1958. – 276 с.

Віёла Казаніна

ФЕНОМЕН КВЕТКІ ЧАРТАПА.ЛОХУ Ў АСПЕКЦЕ ВЫВУЧЭННЯ КУЛЬТУРЫ І ЭТНАГРАФІІ БЕЛАРУСІ І ШАТЛАНДЫІ

Як і некалі, так і сёння ва многіх беларускіх вёсках у перыяд летняга сонцастаяння святкуюць Купалле. Раней свята летняга сонцастаяння мела выразна абрадавую форму, цяпер – пераважна гульнявую. Паколькі астранамічна Купалле час самых кароткіх начэй і самых доўгіх дзён у годзе, лічылася, што гэта перыяд, калі прырода знаходзіцца на вяршыні плоднасці, патэнцыялу і моцы. З прыняццем хрысціянства свята сталі адзначаць у дзень нараджэння Іаана Хрысціцеля. Вечарам у зямлю ўкопвалі высокі шэст з прыбранымі кветкамі колам, абкладалі яго дровамі, разводзілі вогнішча. Уночы ўдзельнікі свята, асабліва дзяўчаты ў святочных ільняных уборах і з вянкамі на галовах, кідалі ў вогнішча бярозавыя галінкі, прыгаворваючы: «*Каб мой лён быў такі ж даўгі, як гэта бярозка!*» [1, 602]. Некаторыя матывы Купалля па сваёй рытуальнай форме перасякаюцца з матывамі веснавай абрадаў, сярод іх – раскладанне вогнішчаў на гуканні вясны. Вялікдзень. Русаліе, варажба на ілеченых вянках, якія апускалі ў рачную ваду. Як у веснавой, так і ў купальскай абраднасці галоўнае месца належыць прыродзе, маці і забеспячэнню плоднасці зямлі і чалавека, ураджая, каханню і шлюбу [2].

Раней на гэта свята жыхары беларускіх зямель не толькі дзеля здароўя купаліся самі, але з той жа мэтай купалі і хворых коней. Лічылася, што раса, якая выпадае ў купальскую ноч, у найвышэйшай ступені валодае жыватворнымі і гаючымі ўласцівасцямі і, адпаведна, надзяляе імі палявыя кветкі і зёлкі. Людзі купаліся і ўмываліся расой, каб адагнаць ад сябе злыя немачы і хваробы. Праводзілася мноства розных комплексных ачышчальных абрадаў, дзе найважнейшая роля нездарма адводзілася агню і вадзе. Некаторыя даследчыкі лічаць, што ў старажытных славян Купалле праводзілася ў гонар язычніцкага бога сонца – Ярылы, які ўяўляўся крыніцай і ахоўнікам усяго жывога, пераможцам цемры і нячыстай сілы [2]. Паводле народных павер'яў, нават лекавыя травы толькі тады будуць аказваць дзейсную дапамогу, калі іх сарваць у ноч на Купалле ці па досвітку таго самага дня, але да таго, як на іх абсохне раса (з 23 на 24 чэрвеня па старым стылі). Купальская ноч лічылася лепшым часам у годзе для збору гаючых зёлак, кветак або карэння, якім здаўна надаваліся пудадзейныя ўласцівасці [2]. Адною з кветак купальскага збору магла быць і кветка чартапалоху.

Ускосна пра гэта сведчыць родавая назва кветкі *Carduus* – «чартапалох», якая паходзіць з лацінскай мовы і ўжываецца выключна ў дачыненні да калючых раслін. Семантыка слова *чартапалох* складаная, бо слова ўтвараецца з дзвюх частак, кожная з якіх мае агульнаславянскія карані. Першая частка *čьrt – 'чорт'; другая *polx – дзеяслоўная аснова, скарачаны варыянт ад *polohъty* (пужаць) або *perepolohъty* (спалохацца) і інш. Значэнне зыходнай славянскай назвы перакладаецца як «той, хто чарцей пужае», што адлюстроўвае адменную медыка-магічную функцыю расліны: адганяць нячыстую сілу. У народнай культуры беларускіх і рускіх зямель чартапалоху здаўна прыпісваюць не толькі лекавыя ўласцівасці, але і здольнасць магічнага супраціву злым духам, нячыстай сіле [9].

Славянска шанавалі чартапалох і часта яго выкарыстоўвалі ў ахоўных мэтах. Даўней жыхары Беларусі абкурвалі дзяцей і хлявы з жывёлай дымам чартапалоху, каб засцерагчы і тых, і другіх ад розных неспадзяваных хвароб. У Расіі дзецям давалі піць адвар чартапалоху, каб пазбавіць іх ад неспакою і дрэнных сноў. Лічылася, калі пакласці чартапалох пад падушку ці выкарыстоўваць яго настой для купання дзяцей, то расліна адгоніць ад ложка чорта і вылучыць дзіця ад спалоху (перэпалаху). Вынікае, што чартапалох (чартагон, бадзяк) ужываўся не толькі для барацьбы з цёмнымі сіламі, але і як моцны сродак прадухілення і лячэння хвароб, у тым ліку, напрыклад, звязаных з нервовай і сардэчна-сасудзістай сістэмай. Апроч таго, напярэдадні Купалля незамужнія дзяўчаты варажылі на травах. Яны збіралі букет з дванаццаці траў, у склад якога абавязкова ўваходзілі чартапалох і панараць. Ідучы спаць, дзяўчына клала гэты травяны збор пад падушку, каб прысніўся нарачоны [2].

У містычную купальскую ноч на дзверы і вокны хат, а таксама хлявоў у якасці аховы ад ведзьмаў, вампіраў, чарцей і іншых нячысцікаў вешалі чартапалох. Кветка чартапалоху спрадвеку ўяўляла сабой ўніверсальную ахоўную зброю, уладальнік якой быў надзейна абаронены ад нячыстай сілы ў любой яе праяве [2].

Разглядаючы феномен кветкі чартапалоху, нельга абыйсці ўвагай яе гісторыка-культурныя адбіткі. Нагадаем, што ў экспазіцыі Музея Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь ёсць цікавая група манет, у якой важнае месца займаюць заходнесўрапейскія талеры, што атрымалі шырокае распаўсюджанне ў рынкавым абароце беларускіх зямель XVI – XVIII стст. Сярод іх знаходзіцца і першая медная манета ў тагачасным грашовым абароце – торнар (падвойны пені) Шатландыі, які быў уведзены ў абарот у 1632 – 33 гадах. Выява кветкі чартапалоху атчэўна лацінскага выразу «NEMO ME IMPUNE LACESSET» («ніхто не дакранецца да мяне беспакарана») з'яўляецца адметнай рысай гэтай прыгожай манеты. Адносна яе сімволікі існуе легенда, якая ўзыходзіць да эпохі набегу вікінгаў на тэрыторыю Шатландыі. Паводле яе, у IX стагоддзі вікінгі высадзілі на ўзходнім узбярэжжы Шатландыі з намерам захапіць і абрабаваць краіну. Скоты (*шатландцы*) сабралі свае баявыя сілы для абароны і размясціліся за ракой Тэй. Пасля таго, як стаў быў разбіты, яны ўладкаваліся на адпачынак, бо палічылі, што вораг не стане наступаць да раніцы. Але вікінгі, не выявіўшы апіякай аховы і вартавых вакол варожага стана, перайшлі Тэй, каб нечакана захапіць скотаў і забіць іх у сне. Яны паразуваліся і рушылі да стана шатландцаў, але раптам адзін з вікінгаў наступіў на чартапалох. Ад раптоўнага і вострага болю ён не стрымаўся і залемантаваў. Пачуўшы гукі, скоты адразу ўсхапіліся і цалі адпор. Вікінгі былі вымушаны адступіць, а кветка чартапалоху ў знак удзячнасці за нечакана своечасовую і патрэбную дапамогу была абрана нацыянальнай эмблемай Шатландыі [9].

Звернем увагу на меркаванне даследчыкаў, што менавіта шатландская манетная медзь першай паловы XVII ст. стала эталонам для новага соліда Вялікага княства Літоўскага (пры польска-літоўскай шэляжнай эмісіі). У дзвюх гэтых манет супадаюць не толькі матэрыяльная, але і метралагічная характарыстыкі. Торнар (падвойны пені) Шатландыі з выявай кветкі са старой легенды пра чартапалох невypadкова з'явіўся першай меднай манетай у грашовым абароце на беларускіх землях [3], дзе чартапалох таксама шанавалася, праўда, з іншай прычыны.

У Нацыянальным банку Рэспублікі Беларусь ужо існуюць выдатна выпушчаныя серыі памятных манет з назвамі «Кветкі Беларусі», «Прыгожасць кветак» і «Адроджаныя расліны» [7]. Аднак серыі манет, прысвечанай легендарным і магічным раслінам Беларусі, яшчэ не існуе. Калі б яна была, туды б магла ўвайсці па-шатландску легендарная і па-беларуску магічная кветка чартапалоху. Разам з тым, ужо сёння назіраецца тэндэнцыя росту ўвагі да феномену кветкі чартапалоху як да яркавай

крыніцы творчага натхнення. У якасці парыкладу спашлемся на калекцыю адзення беларускага дызайнера Таццяны Марыніч (MARINICH) сезона восень-зіма 2014/2015 [8]. Калекцыя называецца The Legend і ўяўляе сабой альтэрнатыўнае бачанне гісторыі і этнаспадчыны дзвюх еўрапейскіх краін – Беларусі і Шатландыі. У ёй увасобіўся мастацкі погляд дызайнера на агульныя канцэпты дзвюх розных, але, разам з тым, падобных краін. Пры стварэнні калекцыі Таццяна Марыніч натхнялася асцянымі легендамі мінулым, рамантыкай нахмурных ландшафтаў, адценнямі верасавых пустака, ігліцы і зямлі, дзе кветка чартапалоху стала нацыянальным сімвалам гарыстай Шатландыі.

Ужо не першы год паспяхова праводзяцца ў Беларусі традыцыйныя творчыя сустрэчы, якія адбываюцца на базе фесту «Шатландскі Чартапалох», прысвечанага сярэднявечнай Шатландыі. Ён аднаўляе атмасферу яе нацыянальных свят, горскіх гульняў, рамёстваў, традыцыйнай кухні і народных ігрышчаў. Пачынаецца фест звычайна ў траўні на ўзбярэжжы вадасховішча Вячаі доўжыцца некалькі дзён. Праграма складаецца з урачыстага адкрыцця, прадстаўлення кланаў, горскіх гульняў, балю, конкурсу касцюмаў, нацыянальных танцаў, выступлення музыкаў і агнявога шоу [4].

Такім чынам, чартапалох, які з’яўляецца афіцыйным сімвалам Шатландыі і ў гонар якога шатландцы нават назвалі адзін са сваіх рыцарскіх ордэнаў, мае сімвалічныя перакрываванні з этнакультурай Беларусі і дагэтуль паспяхова папулярызуюцца ў нашай краіне.

ЛІТАРАТУРА

1. *Афанасьев, А.* Мифология Древней Руси / А. Афанасьев. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 605 с.: ил.
2. *Бялова, Т.* Чароўны свет: з беларускіх міфаў, паданняў і казак / Т. Бялова; маст. В. Слаўк. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 216 с.: ил.
3. *Гулецкі, Д.* Манеты беларускай даўніны / Д. Гулецкі. – Мінск: Беларусь, 2007. – 159 с.: ил.
4. Интернет-портал Мастерская «Зброевы фальварак» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zbroevy-falvarak.by/shotlandskij-chertopolox-22-24-maya-2015-goda/>. Дата доступа: 12.04.2017.
5. Калекцыянер: зборнік артыкулаў / [укладальнікі: Д. Гулецкі, У. Зяньковіч]. – Мінск: Звязда, 2014. – 245 с.: ил.
6. *Масько, И.* Музей открыт, добро пожаловать! / И. Масько // Банкаўскі веснік. – № 28 (357), 10/2006. – Мінск, 2006.
7. Музей Национального банка Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=>

cache:MfsAkx8roxAJ:www.skarb.khoz.ru num-ka/num-bel 20-muz-nb2010+&cd=12&hl=ru&ct=clnk&gl=ru. – Дата доступа: 12.04.2017.

8. Сайт BelarusFashionWeek [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bfw.by/ru/designers/26/1/>. Дата доступа: 12.04.2017.

9. Чертополох [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85>. – Дата доступа: 12.04.2017.

10. Чурко, Ю. Белорусский хореографический фольклор / Ю. Чурко. – Минск: Выш. шк., 1990. – 415 с.: ил.

ДАДАТАК

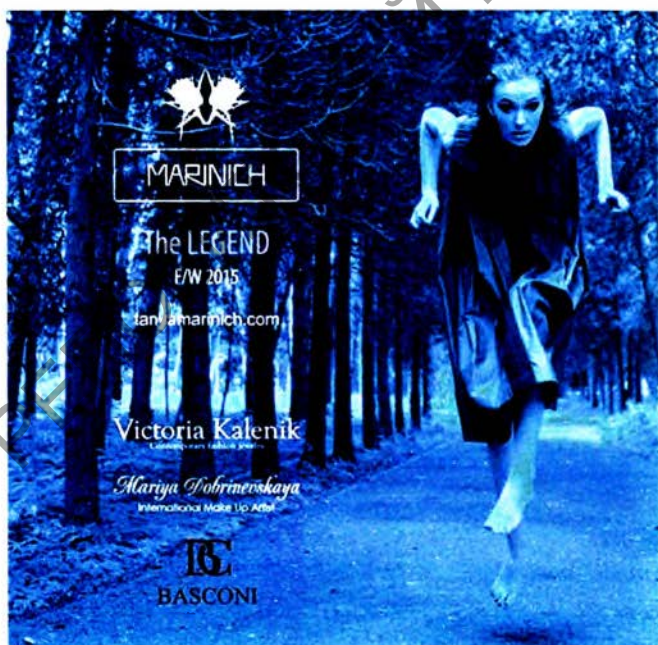
Чартапалох. Кадр з фільма «Храбрае сэрца», 1995 г.

Шатландыя. Карл I (1625 – 1649). Торнар (двайны пені), 1632 – 1633 гг. (манета з асабістай калекцыі)

Вялікае княства Літоўскае. Ян II Казімір Ваза (1649 – 1668). Солід (шэлег), брэсцкая чаканка. 1665 г. (манета з асабістай калекцыі)

Афіша калекцыі The Legend дызайнера Таццяны Марыніч (MARINICH) сезона восень-зіма 2014/2015

Фэст «Шатландскі Чартапалох», Беларусь. Фота ўдзельнікаў Клана макМорданс
(амаль што ў поўным складзе).

РЕПОЗИТОРИЙ